

УДК 7:253 (477.43)

Володимир **Халайцан**

старший викладач кафедри
образотворчого,
декоративно-прикладного
мистецтва та трудового
навчання Хмельницької
гуманітарно-педагогічної академії

Мистецтво маєткового паркобудування Поділля XVIII – початку ХХ ст.: еволюція дослідницької традиції

© Халайцан В., 2017

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1170566>

Анотація. Висвітлено джерельну базу з проблемимаєткового паркобудування Поділля XVIII – початку ХХ ст. щодо філософії створення ландшафтів, культурологічно-мистецької «канви» епохи загалом, якою користувалися паркобудівничі європейських держав цього часу. Охарактеризовано змістнайціннішої інформації, сконцентрованої в межах чотирьох основних видів джерел дослідження (історико-мистецтвознавчі та літературні джерела, присвячені безпосередньо виникненню та формуванню паркових ансамблів у межах сучасної Хмельницької, Вінницької областей; архівні джерела; візуально-іконографічні зображення об'єктів (фото, живописні та графічні твори), в яких зафіксовано вигляд парків чи їхніх фрагментів у певний історичний період; матеріали інтернет-ресурсів). Виокремлено основні періоди становлення мистецького феномену маєткового парку Поділля та згруповано джерела відповідно до визначеної періодизації. Представлено анований аналітичний опис основних праць з проблемив розрізі історичного, архітектурного та мистецтвознавчого контекстів. Охарактеризовано найцінніші мистецтвознавчі дослідження феномену маєткового паркобудування Поділля окресленого періоду.

Ключові слова: мистецтво паркобудування, маєтковий парк, феномен, садово-паркова архітектура, семіотичний аналіз, семантика, фундаментальні праці, іконографічні матеріали.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Мистецтво паркобудування є унікальним, мультикультурним і мультинауковим мистецьким феноменом, має глибокі історичні корені та перебуває на перетині гуманітарних і природничих наук. Особливої уваги заслуговує маєтковий парк як відображення способу життя, духу, стилю аристократичної епохи. При цьому зауважимо, що, хоча еволюція традиції «маєткового парку» Поділля нараховує вже понад два з половиною століття, її наукове обґрунтування залишається відносно схематичним, апіорі неповним, що не забезпечує системності дослідження, а відтак – обґрунтування самотутності та мистецької цілісності цього історико-культурного феномена.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми та на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття. На макрорівні мистецтво паркобудування, складовою якого виступає парк, відоме з часів Античності. Одночасно з практичною діяльністю щодо створення парків виникає необхідність їх наукових описів, представлених у працях давньогрецьких (Діодора, Страбона), згодом – римських авторів (Катона, Колумелли, Варрона, Вергілія, Плініїв). Уявлення про сади і парки Середньовіччя формують праці єпископа Сидонія Аполінарія, Лагендокського аббата Бенуа, Алкуїна з Йорка та ін. Величезна кількість досліджень про сади й парки з'являється в епоху Відродження, серед них – описи «ідеальних сільських вілл» авторства Л.-Б. Альберті та Д. Віньола.

У XVII ст. пріоритет практики й теорії паркобудування безумовно належить Франції, де з'явилися численні праці теоретичного й практичного характеру, рекомендації щодо створення і догляду за садами та варіанти планувальних вирішень, розмірковування про участь архітектора й садівника у створенні паркового простору, зокрема «Театр планів і садівництва» К. Моле (1652 р.).

У XVIII ст. формується новий філософський напрям – Просвітництво, за яким метою садово-паркового мистецтва вважали наслідування природи, але природи ідеальної, удосконаленої (Д. Дідро, А. Поп). Ідеалом вважається повернення до «шляхетної простоти і спокійної величі давнього мисте-

цтва» (Й.Вінкельман). Особливо виразним інтерес до античності був у Російській імперії, що спричинило появу окремого стилю – «паладіанства», у т.ч. – на землях Речі Посполитої.

Ми не зупинятимемось на аналізі змісту відомих фундаментальних праць, присвячених мистецтву паркобудування у розрізі різних історичних епох, оскільки визначаємо в якості завдань дослідження:

- 1) окреслити коло праць, якими користувалися паркобудівничі Поділля XVIII – початку XX ст., що забезпечить усвідомлення філософії творення ландшафтів, культурологічно-мистецької «канви» епохи загалом;
- 2) виокремити основні періоди становлення мистецького феномену маєткового парку;
- 3) охарактеризувати зміст найціннішої інформації, сконцентрованої в межах чотирьох основних видів джерел дослідження;
- 4) представити анотований опис праць з проблеми в розрізі історичного, архітектурного та мистецтвознавчого контекстів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У XVIII ст. в Європі широку популярність отримують праці Е.Шефтсбері, Д.Аддісона, А.Попа, У.Шенстона, Дж.Томпсона, які розвінчують «французькі» сади за їхню штучність; основоположники школи англійського «пейзажного» мистецтва (С.Швітцер, Б.Ленглі, У.Кент, Л.Браун, Х.Рептон) створюють праці-обґрунтування ідеї «пейзажних» садів. У XVIII ст. з'явився особливий жанр опису садів, який визначається філологічною наукою як «жанр садівника». Філософсько-світоглядне підґрунтя розвитку садово-паркового мистецтва забезпечили праці Ж.-Ж.Руссо, Ф.Шіллера, Й.Гете та ін.

Першу польську книгу, присвячену англійському парковому мистецтву, написав Август Мошинський (1774 р.); особливо виразну роль у мистецтві паркобудування відіграла аристократка Ізабела Чарторийська («Різні думки про способи улаштування парків», 1805 р.). Зважаючи на популярність праці у середовищі аристократії Правобережжя, сформульовані княгинею рекомендації стали хрестоматійними для паркобудівничих і ознакою доброго смаку – для власників палаців. Таким чином, уся видавана у XIX ст. література із садово-паркової проблематики може бути розділена на дві великі групи. Першу складають праці із садівництва, з ботанічними та ко-

роткими архітектурними відомостями. До другої належать роботи, у яких сади (парки) розглядаються як просторово-предметне мистецтво. Серед праць того часу найбільш значними були «Паризькі прогулянки» і «Мистецтво садів» (1886) французького теоретика й практика А.Альфа́на.

Злам XIX – XX ст. – це час стрімкого розвитку паркобудування і жвавої полеміки в галузі садово-паркового мистецтва. Відобразилися суперечки у творах «Дикий сад» (1870), «Альпійські квіти для садів» (1870), «Англійський сад квітів» (1883) У.Робінсона, який відстоював вираження індивідуальності в кожному саду. Важливу роль для розвитку нових ідей у паркобудуванні окресленого періоду відіграли праці істориків образотворчого мистецтва Д.Рескіна й У.Морріса. У цей період серед теоретиків садово-паркового мистецтва розгортається непримиренна боротьба між прибічниками «французького» саду та «англійського» парку. Наведені наукові праці, європейська філософія паркобудування стали культурологічним контекстом для формування мистецької традиції паркобудування Поділля XVIII – початку XX ст. З позиції хронологічного підходу щодо групування та аналізу літературних, архівних і візуальних (іконографічних) джерел дослідження палацового й садибного паркобудівництва, логічно розмежовуються три основні періоди в розвитку традиції маєткового паркобудування:

1) остання чверть XVIII – до 1917 г. (популярні описи палаців і парків, практичні рекомендації щодо паркобудівництва, описи й згадки в статистичних збірниках, довідниках, спогадах сучасників – гостей маєтків і мандрівників; візуальні зображення пам'яток (образотворче та фотомистецтво); окремі праці наукового характеру);

2) 1920-ті – кінець 1980-х рр. (радянський період, що поєднав тенденцію до знищення значної частини пам'яток садово-паркового мистецтва, переривання традиції створення маєткових парків, і поклав початок системному, хоча й вибірково мувивченню і музеєфікації найбільш історично значущих об'єктів, переважно – наукові джерела (монографії, реєстри, довідникові видання);

3) від початку 1990-х рр. – до сьогодні (усвідомлення цінності та відродження пам'яток садово-паркової архітектури та відродження традиції створення маєткових парків у межах приватних володінь, масив наукових праць, у першу чергу – дисертаційних

робіт з мистецтвознавства, історії, філософії, архітектури; праць науково-популярного характеру, туристичні й тематичні інтернет-ресурси, відеоматеріали) (періодизацію розробив автор).

Таким чином, у роботі над дослідженням маєткових парків Поділля керуємося чотирма основними групами матеріалів:

- 1) історико-мистецтвознавчі та літературні джерела, присвячені безпосередньо виникненню та формуванню паркових ансамблів у межах сучасної Хмельницької та Вінницької областей;
- 2) архівні джерела;
- 3) візуально-іконографічні зображення об'єктів (фото, живописні та графічні твори), у яких зафіксовано вигляд парків чи їхніх фрагментів у певний історичний період;
- 4) матеріали інтернет-ресурсів.

Є необхідність змістового розмежування джерел інформації про маєткові парки Поділля. Так, на межі XVIII–XIX ст. це здебільшого інформація про маєтки як опис володінь (статистика офіційних документів), описи, створені власниками або управителями маєтків, згадки про маєтки в контексті їх відвідин гостями-мандрівниками, теоретичні міркування про сутність садово-паркового мистецтва, окремі практичні рекомендації щодо влаштування ландшафтних парків, описи маєткового життя та життя шляхти (дворянства). Наукові узагальнення щодо принципів влаштування, філософії, мистецького та утилітарного значення маєткових парків з'являються вже на початку XX ст. На відбір джерел дослідження впливає локація Поділля як регіону, що послідовно зазнав західноєвропейських (у складі Польського королівства), а згодом – російського (Російська імперія) культурних впливів. Одночасно слід зважати на віддаленість Поділля від обох імперських столиць, його провінційність та одночасно – відкритість до мультикультурних впливів Заходу і Сходу, що зрештою забезпечили оригінальність маєткового паркового мистецтва.

Таким чином, джерельна база дослідження проблеми маєткових парків складається з матеріалів архівів, розташованих у доволі широкому географічному діапазоні. Так, відомості про окремих власників маєтків Вінничини, їхню господарську, у т.ч. – палацо- та паркобудівничу діяльність зберігаються у фондах Державного архіву Вінницької області, зокрема, у фондї 863 (Щербатови, князі, поміщики Подільської та Хер-

сонської губернії), фонді 880 (Строганови, графи, поміщики), у фонді 880 (управління Немирівським маєтком графині Строганової), у фонді 866 (Грохольські, графи, поміщики Подільської губернії). Вказані архівні документи є цінним джерелом щодо громадської діяльності поміщиків, звіти з діяльності маєтків, дані про діяльність Вінницького товариства пам'яток старовини. У фонді 896 зберігається інформація щодо карт і планів населених пунктів Подільської губернії; проекти палацу Потоцьких, плани маєтку Грохольських тощо.

У фондах Державного архіву Хмельницької області в рамках дослідження найбільшу цінність становлять документи Канцелярії Подільського губернатора, зосереджені у фонді 228, а також документи Подільської казенної палати (фонд 226); окрема інформація щодо поміщицьких земель і маєтків міститься у матеріалах справ «Подільського губернського комітету з розгляду та складання інвентарів на поміщицькі землі та маєтки (фонд 241).

Описи маєтків польських магнатів Волино-Поділля містяться у праці «Podole, Wołyń, Ukraina. Obrazy miejsc i czasów, t.1» (1841) відомого історика, мецената мистецтв, видавця, одного із засновників «Бібліотеки Варшавської» Олександра-Нарциса Пжездзецького, який є уродженцем Поділля. Палацово-паркові ансамблі нашого краю знайшли відображення у наукових доробках Т.Отецького, зокрема «Wolynpod wzqiedem statystycznym» (Т.1., Lwow, 1864). Цінним джерелом польської краєзнавчої літератури є «Slownika Geograficznego Krolestwa Polskiego i innych krajów slowianskich» (Т. 1-15, Варшава, 1880–1904 pp.) (науковий результат ініціативи редактора варшавського географічного тижневика «Вендровец» Ф.Сулімерського у співавторстві з магістром філологічно-історичних наук Б.Хлебовським і головним меценатом видання, кандидатом дипломатичних наук В.Валевським). Значний статистичний матеріал зафіксовано у пам'ятних книжках Волинської губернії кінця XVIII – початку XIX ст. Окремі статистичні відомості є в праці Теодоровича «Волинь у описах міст, містечок, сіл у церковно-історичному, географічному, археологічному та інших відношеннях». У масиві енциклопедично-довідникових видань слід відзначити праці секретаря Подільського губернського статистичного комітету В.Гульдмана, що мають значення для вивчення економічного аспекту функціонування панських господарств; дослідник

лише побіжно зачіпав питання про панські садиби. Значно більш інформативним у цьому відношенні є опублікований 1880 р. «Збірник відомостей про Подільську губернію», основну частину якого становить «Історико-географічний і етнографічний нарис Поділля» відомого краєзнавця Митрофана Симашкевича. Значущим з позиції мистецтвознавства елементом цього нарису є розділ «Поетична сторона подільської природи». Для характеристики власників маєтків за такими ознаками як знатність роду, час його внесення до родословної книги Подільської губернії тощо доречним є опрацювання видань Подільського губернського дворянського зібрання «Список дворянських родів Подільської губернії».

Цінним методом відтворення історичних подій, зокрема історії паркобудівництва, є використання іконографічних матеріалів. Акварелі, гуаші, малюнки, зроблені у XVIII – XIX ст., були точним, документальним відображенням садово-паркових об'єктів, оскільки виконувалися на замовлення їхніх володарів. Завдяки цьому ми маємо можливість скласти уявлення про первісний вигляд паркових комплексів або й про ті з них, які на сьогодні повністю зникли.

Основним ілюстрованим джерелом маєткової культури Поділля та Волині, у тому числі паркобудівної, графічна спадщина польського художника Наполеона Орди [1]. Подорожуючи Україною упродовж понад двох десятиліть (у Волинській та Подільській губерніях – у 1870–1873 рр.), митець художньо фіксує пам'ятки історії, архітектури, садово-паркового мистецтва. У 1873–1883 рр. у восьми випусках «Альбома исторических мест Польши, посвященному землякам» публікується 260 літографій, виконаних з малюнків Н. Орди. Нові роботи художника регулярно публікував журнал «Tygodnik ilustrowany» (підрубрика «З папки Наполеона Орди»). У фондах Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець» зберігається 123 малюнки художника, з них Подільському краю присвячено двадцять. На Волині художник змалював 58 маєтків, на Поділлі – 69 (серед них – об'єкти палацово-паркової архітектури (Славута, Ізяслав, Чорний острів, Вища Погоріла, Лашки, Дунаївці, Стара Синява та ін.). Комплексний аналіз творчого доробку Н. Орди на теренах Волині й Поділля представлений у монографії І. Березіної «Архітектурна спадщина України у творчос-

ті Наполеона Орди». Наприкінці XIX ст. відвідує та описує парк маєтку Самчики, – його рослинність, – відомий російський та український вчений-ботанік, академік Іван Шмальгаузен у праці «Флора Південно-Західної Росії...» (1886 р.).

Перші дані узагальненого характеру про маєткові («усадебные») парки в Російській імперії містяться у фундаментальній науковій мистецтвознавчій праці В.Курбатова «Сади і парки» (1916 р.) [2], у якій ретельно проаналізовані особливості парків Давнього Риму й середньовічної Італії, архітектурні характеристики відомих західноєвропейських і, зрештою, паркових ансамблів Російської імперії.

Таким чином, комплексне використання статистично-довідкових видань, іконографічних джерел, приватних спогадів другої половини XIX – початку XX ст. дає можливість з'ясувати величину панських маєтків, отримати відомості про представників дворянства, що ним володіли, створити картину влаштування паркових комплексів. Одночасно, підсумовуючи огляд масиву праць і документів дореволюційної доби, маємо відзначити безсистемність і розрізненість даних; немає детальних описів або планів маєтків і маєткових парків.

У період 1920-х – 1980-х рр., поряд з поширеним явищем тотального руйнування численних пам'яток культури й мистецтва, радянська держава ставила завдання охорони маєткових (садибних, палацових) комплексів (декрети 1918, 1921, 1924 рр.). Саме в цей час теоретичні доробки попередніх поколінь, присвячені історії утворення парків, підлягали знищенню. Головний напрямок досліджень у цій сфері віднині повинен був спрямовуватися на розкриття всіх якостей цієї галузі архітектури (садово-паркової) на живому, конкретному прикладі й роз'яснити композиційні прийоми і техніку будівництва. Значний внесок у дослідження садибних комплексів зробив у 1970-80-ті роки Український спеціальний науково-реставраційний проектний інститут (Укрпроектреставрація) та Науково-дослідний інститут теорії, історії та перспективних проблем радянської архітектури в м. Києві (Київ НДІТІ), який знайшов своє втілення у чотири томному виданні «Пам'ятки містобудування і архітектури Української РСР». Можемо резюмувати, що наукові дослідження феномена сільського дворянського маєтку та маєткового парку не отримали системного характеру в радянській науці. У пра-

цях з історії архітектури багаторазово розглядаються лише окремі, найбільш значущі палацово-паркові комплекси, створені найвидатнішими митцями минулих епох. Глибоко «провінційні» маєткові парки Поділля у радянський період залишаються практично поза увагою дослідників.

Розвиток теоретичних досліджень закордонних науковців із зазначеної теми спрямовувався переважно на вивчення стилевих напрямків у декоративному оздобленні пам'яток садово-паркового мистецтва, їх композиційне та колористичне оформлення, а також на ефективні методи проведення реставраційних робіт. Класичним для дослідників садово-паркового мистецтва є фундаментальне монографічне дослідження Д. Ліхачова «Поезія садів. До семантики садово-паркових стилів. Сад як текст» [3], що стало філософським, культурологічним та історичним осмисленням питання паркової архітектури. Учений першим спробував розглянути стиль і семантику російських садів у взаємозв'язку з поезією, філософією, загальноприйнятою західноєвропейською традицією послідовністю стилів. Таким чином, книга Д. Ліхачова «Поезія садів» дозволяє зрозуміти найтонші нюанси семантики садово-паркових стилів. Відомавчена С. Палентреер виклала свої дослідження в монографії «Садово-паркове і ландшафтне мистецтво»; зокрема, у розділі «Садово-паркове мистецтво» представлений стислий історичний нарис, цікавий аналізом конкретних пам'яток, їхнього планування та просторових вирішень [4]. Досліджуючи маєтковий парк як мистецький феномен, неможливо оминати увагою фундаментальні праці радянських російських дослідників Т. Дубяго про російські регулярні сади й парки (1963 р.) та дисертацію І. Барсової (1971 р.), що містить цінні результати, методологію натурального дослідження маєткового парку (1960-х рр.).

Серед українських дослідників паркобудівної традиції в окреслений період слід виокремити праці професора Київського університету О. Липи, присвячені дендрологічним особливостям старовинних парків. У низці публікацій (1937, 1939, 1941, 1946, 1968) і дослідженні «Визначні сади і парки України» (1960) [5] автор створює дендрологічні характеристики парків, описує цінні екземпляри культивованої дендрофлори, подає їхні параметри. Серед джерел радянської доби слід виокремити фундаментальну працю дослідника паркового мистецтва

України І.Косаревського «Мистецтво паркового пейзажу» (Москва, 1977), де висвітлені історичні, мистецькі, архітектурні та ландшафтні аспекти окремих збережених маєтків Хмельниччини (Самчиківського, Малієвецького, Полонського). Від середини 1980-х років дендрологічні багатства Хмельниччини вивчають В.Черняк, О.Клименко, які досліджують парки – пам'ятки загальнодержавного значення.

В останній чверті ХХ ст. у всьому світі зростає інтерес до історії садово-паркового мистецтва. Польський дослідник Л.Маждецький, М.Рандхава (Індія), Г.Ван Зюїлен (Франція) розгортають широку перспективу дослідження онтогенезу садово-паркової архітектури від періоду Давнього Єгипту до ХХ ст. Монографії А.Вергунова та В.Горохова стали помітним кроком у дослідженні формування та розвитку російської садово-паркової архітектури. Збільшення кількості праць з проблем паркобудування дозволяє розділити їх за наступними напрямками: дослідження, присвячені аспектам планувальної організації та прийомам формування паркової композиції та впливам на неї природних компонентів (А.Жирнова, Л.Залеської, М.Коржева, І.Косаревського, Ю.Курбатова, Д.Сугарева); художньо-естетичні характеристики історичного садово-паркового простору (Т.Венгела, В.Дормідонтової, З.Ніколаєвської, С.Ожегова, С.Палентреєр, Л.Рубцова, Г.Цьолек); особливості історії розвитку парків, їх зовнішнього вигляду та декоративно-рослинного оздоблення (Р.Афтаназі, І.Богова, М.Волошин, М.Квятковські, В.Курт, О.Липа, В.Овсійчук, О.Родічкін та І.Родічкіна, А.Салатича, О.Сокольської, Л.Стойчева, А.Федорука, Л.Фурсової, Щ.Щерева); як прояв естетичних концепцій дослідження парко будування (І.Байда, С.Галкіна, О.Гурковської, М.Козака, Д.Ліхачова, М.Мікешина, Є.Чернецького); питанням методології та проведенню практичних робіт з реставрації історичних об'єктів ландшафтної архітектури – М.Архіпова, Н.Ільїнської, О.Кедринського, А.Крашенінікова, Н.Кремшевської, Д.Криворучка, Л.Майдецькі, М.Петрова, Є.Петрової, А.Раскіна, Л.Тверського.

Сукупність наукових досліджень з проблеми маєткового парку, здійснених упродовж 90-х рр. ХХ – першого десятиліття ХХІ ст. доречно розділити на мистецтвознавчий, філософський, семантичний, архітектурний, історичний на-

прями, хоча аналіз окремих дисертаційних робіт доводить доволі умовне виокремлення в межі лише однієї науки. Зосередимося на характеристиці досліджень історичного, архітектурного та мистецтвознавчого напрямів.

Новою сторінкою у дослідженні та науковому обґрунтуванні маєткового паркобудування XVIII – початку XX ст. «на кресах» стали фундаментальні праці польського вченого, магістра архітектури, провідного співробітника бібліотеки «Оссолінеум» Р.Афтаназь. 10-титомне видання «Історія резиденцій на давніх теренах Речі Посполитої» (1988, 1992, 1994 pp.) [6], здійснене Польською Академією наук, стало хрестоматійним для дослідників палацово-паркової архітектури України. Системний підхід дозволив дослідникам сформулювати уявлення про історичну, архітектурну, культурологічну й паркознавчу оцінку об'єктів, генеалогію шляхетських родин у часи Речі Посполитої. Цінність фундаментальної праці Р.Афтаназі у тому, що, окрім опрацювання літератури й першоджерел, учений використав епістолярні спогади нащадків відомих родин власників маєтків.

Саме фактологічні та візуальні матеріали, представлені в працях Р.Афтаназі дозволили вітчизняним дослідникам Н.Левкович (Галичина), О.Михайлишин (Волинь) та ін. проаналізувати тенденції розвитку палацово-паркових комплексів у аналогічний період у різних регіонах України. Парк у контексті дозвілєво-розважальних парадигм європейської культури постав як предмет дослідження у праці О.Любченко; парки як пам'ятки садово-паркового мистецтва Хмельниччини стали об'єктом низки наукових праць Л.Казимірової [7].

Найактуальнішими, з погляду вивчення феномену маєткового парку в історичному контексті, є праці вітчизняних дослідників Є.Барановського, дослідження К.Гамалії, зокрема – дисертація «Садово-паркові ансамблі України XVIII – XIX ст. в історико-природничому контексті» [8], у якій автор доводить, що розвиток паркобудівництва в Російській імперії відбувався з певним запізненням порівняно зі світовим. Перша фундаментальна праця, присвячена комплексному дослідженню садиби-маєтку в Російській імперії («Дворянський і купецький сільський маєток у Росії XVI – XX століть: історичні нариси»), у якій розглянуто питання кількості й розміщення дворянських маєтків, розглядається економіка, культура, побут, ду-

ховне життя дворянських і купецьких маєтків, долі окремих з них після 1917 р. з'явилась у 2001 р. Неможливо також оминати увагою низку фундаментальних праць, присвячених «іконології саду і парку», що належать російським ученим, зокрема доктору мистецтвознавства М.Соколову [9]. Англійський вплив на розвиток садів і парків у Європі ґрунтовно дослідив російський дослідник Д.Швидковський у фундаментальній праці «Історичний шлях російської архітектури і його зв'язки зі світовим зодчеством». З.Ніколаєвська дослідила архітектурно-ландшафтні засоби формування садово-паркових композицій. С.Ожегов приділив увагу дослідженню видатних пам'яток ландшафтної архітектури, а також аналізу сучасних тенденцій її розвитку.

Архітектурний напрям репрезентують роботи українських науковців Ю.Белочкіної, В.Дударця, А.Жирнова, О.Кузьмича та ін. Дисертацію В.Дударця [10] присвячено аналізу виникнення та розвитку традиції міських садів в Україні. Низка досліджень паркового мистецтва архітектурного напрямку є настільки наближеним за своїми характеристиками до мистецтвознавчого та історичного напрямів, що межа між ними є доволі умовною. Такими, наприклад, є дисертаційні роботи Н.Лєвкович, Н.Соснової, Л.Шевченко, І.Косенко, В.Корчемного та ін.

Найактуальніший у рамках представленого дослідження мистецтвознавчий напрям, у розрізі якого парки (у т.ч. маєткові) розглядаються як витвори мистецтва, є одним з найбільш представлених у світовій практиці, однак залишається мало або фрагментарно дослідженим в українській науці. Уже згадувана праця В.Курбатова вважається «класикою» цього напрямку. Особливості парків Давнього Риму та середньовічної Італії, архітектурні характеристики відомих західноєвропейських і російських паркових ансамблів доповнюються думкою дослідника, яку вважаємо за необхідне процитувати: «маєтки південних губерній мало відрізняються від підмосковних, якими прийнято вважати маєтки, розташовані не далі за 100 верст від Москви. Зрозуміло, що існують відмінності, оскільки споруджували їх ті ж вельможі, але чим далі від столиці, тим важче було отримати хороших зодчих і художників» [2, с.629]. У останні десятиліття відбувся справжній «вибух» у сфері різних аспектів дослідження російської маєткової культури. У працях Т.Каждан, Н.Гуляницького, Н.Мурашової, Л.Мисліної, М.Нащокіної

висвітлена двохсотрічна історія російської маєткової культури з детальними біографіями архітекторів і власників, дослідженням планувань окремих садово-паркових композицій та історичних етапів паркобудування в Російській імперії.

Уваги заслуговує монографія В. Щукіна «Міф дворянського гнізда: геокulturологічне дослідження поз російської класичної літератури» [11], присвячена періоду розквіту російської садиби та її образу в художній літературі. У цій праці автор прагне виробити нову методологію дослідження, що ґрунтується на об'єднанні прийомів і фактичних даних історії літератури й геокulturології, «об'єднуючи семіотику Ю. Лотмана, екскурсійний метод І. Гревса й М. Анциферова та психофеноменологічний метод Г. Башляра». Вивченню міфології російської садиби також присвячені роботи літературознавця Е. Дмитрієвої і театрознавця О. Купцової. Власне наукову концептуальну розробку проблема мистецького аналізу палацово-паркової архітектури отримала лише в кінці XX – початку XXI ст.: дисертації М. Звягінцевої «Російська садиба як культурно-історичний феномен», О. Докучаєвої «Пейзажний парк другої половини XVIII ст. у свідомості сучасників», Т. Малахової «Філософський аналіз садово-паркової культури», монографія І. Свіріда «Сади століття філософів у Польщі» тощо.

Масив праць мистецтвознавчого напрямку щодо дослідження маєткових парків напрацювали і вітчизняні дослідники. Особливе місце серед досліджень садово-паркового мистецтва посідають праці О. Пажимського [12], якого в наукових колах справедливо вважають співавтором «Історії резиденцій на давніх теренах Речі Посполитої», зокрема у частині дослідження палацово-паркових ансамблів Рівненської, Тернопільської, Хмельницької, Вінницької, Житомирської областей. Цінними є праці О. Пажимського «Садибні ансамблі подільської Волині», «Маєтки (палацово-паркові ансамблі) Хмельниччини XVIII–XIX ст.» (спільно з Б. Пажимським). У згаданих працях детально викладено наукові узагальнення щодо фундації та концепцій створення, функціонування палацово-паркових комплексів на теренах південно-східної Волині та Поділля; науково осмислено творчість ландшафтного архітектора XVIII–XIX ст. Діоніса МакКлера (Міклера) на Волині й Поділлі, культурну спадщину «художника маєтків» Наполеона Орди.

Окремо слід відзначити діяльність наукового колективу Державного історико-культурного заповідника «Самчики», де започатковане проведення Міжнародної конференції «Маєтки України XVIII–XIX ст.» (єдиної в Україні, де висвітлюються питання садово-паркового будівництва) та здійснюється видання матеріалів конференцій у науково-краєзнавчому збірнику «Маєток»; ініціативу Національного заповідника «Замки Тернопілля» та Кременецького ботанічного саду щодо проведення Міжнародної науково-практичної конференції «Парки Діонісія Міклера», присвяченої 250-й річниці від дня народження видатного ландшафтного дизайнера (2012 р.).

У контексті мистецтвознавчого напрямку з'являються дослідження, що застосовують принципи семантичного аналізу. Так, О. Соловійова у дисертації «Садово-паркове мистецтво як виразник культур, що змінюються» досліджувала закономірності «ієрархічної побудови палацово-паркових структур як функцій соціуму й культури різних епох. Н. Седак і А. Седак у статті «Семантика простору як ключ до збереження і відновлення палацово-паркових ансамблів України» розглядають семантику простору палацово-паркових ансамблів стилю класицизму в Україні на матеріалі парку в Тульчині. Символіці парку «Олександрія» присвятили своє дослідження С. Галкін, О. Гурковська, Є. Черещкий, а С. Шубович – художньо-смісловій структурі парку «Софіївка». Серед відоміших ґрунтовних мистецтвознавчих досліджень у межах вітчизняної науки слід відзначити працю І. Родічкіна й О. Родічкіної «Старовинні маєтки України», присвячену історичним садам і паркам України [13].

Першою ґрунтовною працею, у якій викладено архітектурно-мистецьку оцінку понад 60-ти садибам Вінничини, стало дослідження Л. Томілович «Історичні садиби Вінницької області» [14]. Окремо слід відзначити низку праць, створених завдяки зусиллям дослідника Д. Малакова, зокрема «Парки Діонісія Макклера».

Для регіонального виміру мистецтвознавчих досліджень садово-паркового мистецтва особливо цінними є праці доктора мистецтвознавства, професора Н. Урсу [15]. У фундаментальних працях вченої «Архітектура Хмельниччини», «Культурно-мистецька спадщина Поділля у художніх фотографіях Михайла Грейма (друга половина XIX – початок XX ст.)» та ін. деталізовано представлено

архітектурний ландшафт подільських міст і містечок, домінантою яких традиційно були сакральні споруди та маєтки аристократів, прикрасою – парки. Особливе місце в науковомудоробку дослідниці посідає праця «Нарисиз історії образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва Хмельниччини» (2012). У одному з розділів підручника «Світська архітектура Хмельниччини» подано комплексний аналіз маєткового й ландшафтно-паркового мистецтва на прикладі основних палацово-паркових осередків краю. Саме завдяки роботі наукової школи Н.Урсу світ побачила дисертація Д.Костюка [16] «Архітектурно-мистецькі комплекси маєтків XVIII–XIX століть на території Хмельницької області: (типологічні, конструктивні, стильові особливості)», де уперше зроблено цілісне дослідження палацово-паркових комплексів області. У працях дослідниці архітектури шляхетських палаців Хмельниччини В.Церклевич, а також роботі студії історичних реконструкцій «Хмельниччина мистецько-історична» порушене питання впливу дружин власників маєтків на формування цілісного образу маєтків-резиденцій, відображено ціннісно-мистецьку складову «золотої доби» маєткових парків краю.

Розвиток туристичної галузі стимулює дослідницький інтерес і сприяє збільшенню науково-популярних видань з проблеми, серед яких варто виділити лаконічні путівники польських замків і резиденцій в Україні Д.Антонюка («Триста п'ятнадцять польських замків і резиденцій в Україні»). При характеристиці джерел вивчення історії маєткових парків ціннимивиглядають сучасні інтернет-джерела. Ресурси сайтів «Тут був Я», «Україна Інкогніта», «Відкривай Україну», «Подорожуємо Хмельниччиною», «Vlasno.info», «100+ уголков України», «Украина, туризм и вы», «Палаці і маєтки України: історія і фотографії», «Doroga.ua», «Дунаєвеччина туристична», «Малієвецька спадщина», офіційний веб-сайт ДІКЗ «Самчики», офіційні веб-сайти територіальних громад тощо містять не лише описи мандрівок, у т.ч. – маєтковими парками, але й фрагменти архівних документів (текстові та візуальні), світлини, коментарі фахівців-експертів тощо.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Узагальнений аналіз наукових, літературних, архівних, візуальних джерел засвідчує відсутність системного наукового мистецтвознавчого дослідження традиції маєткового паркобу-

дування на Поділлі у XVIII–XIX ст., недостатність ґрунтовних досліджень подільської традиції мистецтва паркобудування і обґрунтування її як культурного феномену, народженого на перехресті культурних впливів по лінії Захід–Схід при домінуванні західного мистецтва як основоположного.

Водночас зауважимо, що переважна більшість дослідників зосереджується на історичних, архітектурних, ботанічних аспектах проблеми; поза увагою залишається практично весь культурно-мистецький простір проблеми, зокрема – вплив філософсько-світоглядних уявлень щодо організації ландшафтів, роль культурного життя в мистецтві побудови парків, вплив власників маєтків на утворення композицій паркових зон тощо.

1. Березіна І. В. Мистецька спадщина Наполеона Орди у пам'яткоохоронній та реставраційній справі / І. В. Березіна // Українська академія мистецтва : дослідницькі та науково-методичні праці. – К., 2005. – Вип. 12. – С. 186-193.
2. Курбатов Ю. И. Архитектурные формы природный ландшафт / Ю. И. Курбатов. – Л., 1988. – 117 с.
3. Лихачев Д. С. Поэзия садов. К семантике садово-парковых стилей / Д. С. Лихачев. – Изд. 2. – СПб. : Наука, 1991. – 371 с.
4. Палентреер С. Н. Садово-парковое и ландшафтное искусство: Избранные труды. Изд. 3-е / С. Н. Палентреер. – М. : МГУЛ, 2008. – 307 с.
5. Липа О. Л. Визначні парки сади та парки України та їх охорона / О. Л. Липа. – К.: Вид-во КДУ, 1960. – 185 с.
6. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. – Tom 11. – Wroslaw, 1997.
7. Казімірова Л. П. Парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва Хмельницької області / Л. П. Казімірова. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В.С., 2006. – 228 с.
8. Гамалия К. М. Садово-парковые ансамбли Украины в контексте развития мировой культуры паркостроительства / К. М. Гамалия // Вісник Дніпропетр. ун-ту. Серія: Історія і філософія науки і техніки. – 2005. – Вип. 12. – С. 94-97.
9. Соколов М. Н. Принцип рая. Главы об иконологии парка, сада и прекрасного вида / М. Н. Соколов – М. : Прогресс-Традиция, 2011. – 704 с.
10. Дударець В. М. Садово-паркове мистецтво Європи та його

особливості / В. М. Дударець // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Мистецтвознавство. Архітектура. – 2010. – № 1. – С. 29-33.

11. Шукин В. Г. Миф дворянского гнезда: геокультурологическое исследование по русской классической литературе / В. М. Шукин. – КRAKÓW : JAGELLONIAN UNIVERSITY PRESS, 1997. – 315 с.

12. Пажимський В. Маетки Хмельниччини XVIII – XIX ст.ст. / В. Пажимський. – Самчики–Хмельницький, 2006. – 158 с.

13. Родічкін І. Старовинні маетки України / І. Родічкін, О. Родічкіна. – К. : Мистецтво, 2009. – 384 с.

14. Томілович Л. Історичні садиби Вінницької області / Л. Томілович. – Чернігів : ВАТ «Редакційно-видавничий комплекс «Деснянська правда», 2011. – 220 с.

15. Урсун О. Архітектура Хмельниччини : колективна монографія / Н. О. Урсун, І. В. Березіна // Вища педагогічна освіта і наука України : історія, сьогодення та перспективи розвитку. Хмельницька обл. / [ред. рада вид. : В.Г. Кремень (гол.) та ін.; редкол. тому: О. М. Завальнюк (гол.) та ін.]. – К. : Знання України, 2010. – С. 101-118.

16. Костюк Д. В. Ландшафтно-паркове мистецтво Поділля в контексті європейської культури / Д. В. Костюк // Мистецтвознавство'12 : зб. наук. пр. – Львів, 2012. – С. 249-258.

17. Архивъ Юго-Западной России издаваемый комиссиею для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Кіевском, Подольскомъ и Волынскомъ Генераль-Губернаторе [Текст]. – Ч. VIII. – Т. 1. Акты о заселении Юго-Западной России. – К. : Типографія Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, Михайловская ул., соб. домъ, 1886. – 778 с.

18. Вергунов А.П. Русские сады и парки / А. П. Вергунов, В. А. Горохов. – М. : Наука, 1987. – 416 с.

19. Лотман Ю. М. Статьи по семиотике искусства / Ю. М. Лотман – СПб. : Академический проект, 2002. – 544 с.

20. Свирида И. И. Сады Века философов в Польше / И. И. Свирида. – М. : Наука, 1994. – 217 с.

21. Соловьева О. С. Садово-парковое искусство как выразитель сменяющихся культур : автореф. дис... кандидата искусствоведения : 17.00.01.- Харьков, 1998. – 22 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – <http://cheloveknauka.com/sadovo-parkovoe-iskusstvo-kak-vyrazitel-smenyayuschih-sya-kultur#ixzz4sO2hUGuO>

22. Парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://perspekt.org.ua/articles>.

ANNOTATION

Volodymyr Khalaitsan. The art of the estate construction of the Podillya of the 18th – early 20th centuries: the evolution of the research tradition.

The source base on the problem of the estate construction of the Podillya of the XVIIIth and the beginning of the XX century on the philosophy of creating landscapes, cultural-artistic «canvas» of the era as a whole, which was used by the park-building European states of this time is highlighted. The content of the most valuable information, which is concentrated within the four main types of research sources (historical and literary sources; literary sources devoted directly to the emergence and formation of park ensembles within the modern Khmelnytsky, Vinnitsa regions, archival sources; visual and iconographic images of objects, in which the parks or their fragments in a certain historical period; materials of Internet resources) were characterized. The main periods of the development of the artistic phenomenon of the Podillya Estate Park and the sources are grouped according to the determined periodization are singled out. Annotated analytical description of the main works on the problem in the context of historical, architectural and art-related contexts is presented. The most valuable art studies of the phenomenon of the estate parking of Podillya of the pre-determined period are described.

Keywords: art of park building, estate park, phenomenon, garden architecture, semiotic analysis, semantics, fundamental works, iconographic materials.

АННОТАЦИЯ

Владимир Халайцан. Искусство помещного паркостроительства Подолья XVIII – начала XX вв.: эволюция исследовательской традиции.

Освещена источниковая база по проблеме помещного паркостроительства Подолья XVIII – начала XX в. касающаяся философии создания ландшафтов, культурологически-художественной «канвы» эпохи в целом), которой пользовались паркостроители европейских государств этого времени. Охарактеризовано содержание ценной информации, сконцентрированной в пределах четырех основных видов источников исследования (историко-искусствоведческие и литературные источники, посвященные непосредственно возникновению и формированию парковых ансамблей в пределах современной Хмельницкой, Винницкой областей; архивные источники; визуально-иконографические изображения объектов (фото, живописные и графические произведения), в которых зафиксированы вид парков или их фрагментов

в определенный исторический период, материалы интернет-ресурсов). Выделены основные периоды становления художественного феномена поместного парка Подолья и сгруппированы источники в соответствии с обозначенной периодизацией. Представлено аннотированное аналитическое описание основных работ по проблеме в разрезе исторического, архитектурного и искусствоведческого направлений. Охарактеризован круг ценных искусствоведческих исследований феномена поместного паркостроительства Подолья обозначенного периода.

Ключевые слова: искусство паркостроительства, усадебный парк, феномен, садово-парковая архитектура, семиотический анализ, семантика, фундаментальные труды, иконографические материалы.